

Andst Kirke

og Præsten Jonas Jensen Koldingensis.

Af J. Iversen.

Andst Kirke ligger paa en Bakke midt i Landsbyen nær ved »alfar« Vej, nemlig Hovedvej Nr. 1. Mange Mennesker færdes mellem Aar og Dag ad denne Vej, og de vil ikke let kunne undgaa at bemærke den anseelige Kampestensbygning med det ejendommelige kuppelformede Spir. Som Kirken selv er ejendommelig, er dens Historie det ikke mindre. Mens Landsbyens Gaarde og Huse i Aarhundredernes Løb forandres, ombygges og flyttes omkring, mens nye opføres, og Byen udvides, har Kirken været som det faste Punkt, der bevarede sin Plads og i det væsentlige sit Udseende. Omkring den levede Slægterne deres Liv, og den indtog en fremskudt Plads i dette: Var Vidne til deres Glædes- og Sørgefester, deres Søndagsstilhed og Hverdagstravlhed, tog mod Børnene, da de som spæde bares op i den, og naar deres Liv var til Ende, var det den, der gav dem det sidste Hvilested ude i sin stille Have.

Kirken er bygget af Granitkvadre, smukt tilhuggede, paa Dobbeltsokkel med Skraakant. Oprindeligt var den uden Taarn og Spir, og Skibet havde kun $\frac{2}{3}$ af sin nuværende Længde. Senere, sandsynligvis efter Reformationen, er den sidste Tredjedel bygget til. Syddøren har en smuk Portal med to Søjler paa hver Side med dobbelt Benslag og en Tympanon med Af-

Fig. 1. Andst Kirke.

bildning af en siddende Kristus mellem to andre Figurer. Vaabenhuset, der er opført af Munkesten, er en senere Tilbygning. Ved Indgangen til Vaabenhuset er der indmuret en ejendommelig middelalderlig Gravsten. I Stenen er der udhugget et Ægtepar, neden under dette en Ko eller Kalv. Lignende Gravsten findes paa Fjenneslev Kirkegaard.

Det er vanskeligt helt nøjagtigt at fastslaa Alderen paa en gammel Landsbykirke. At Andst Kirke er bygget i Middelalderens gyldne Tid, Valdemarstiden, er der Enighed om. Eksperterne mener endda at kunne give en nøjere Datering. I sit Værk Ribe Domkirke paaviser Dr. Helms de mange Enkeltheder, som Andst Kirke mere end nogen anden Kirke i Landet har fælles med Domkirken, saa mange nemlig, at det bliver paafaldende sandsynligt, at der har været en særlig

Sammenhæng mellem de to Kirkers Oprindelse. I Ribe Bispekrønike staar: »Biskop Thura var den første som begyndte at grundlægge Ribe Kirke med Murværk af Sten«. Biskop Thura faldt i Slaget ved Fodevig 1134. Hans tredje Eftermand var Elias fra Flandern, der blev Bisp 1142. Efter »Ribe Oldemor« oprettede han i Aaret 1145 Domkapitlet i Ribe, og Medlem af dette var Præsten i Andst, Hr. Niels eller Nicolaus. Dr. Helms finder i denne Omstændighed, sammenholdt med de mange Lighedspunkter i de to Kirker, tilstrækkeligt Grundlag for den Antagelse, at de er opført omtrent samtidig; det vil saa atter sige, at Andst Kirke skulde være paabegyndt omkring Midten af det tolvte Aarhundrede. Gellerup Kirke i Hammerum Herred, der ligeledes i flere Enkeltheder minder om Ribe Domkirke, er i Følge en latinsk Indskrift paa Overliggeren over Kirkens Indgang fuldendt Anno 1140.

Imidlertid er der for nylig kommet en anden Datering, den er givet af vor store Kirkekender Dr. M. Macheprang i hans nye Værk: »Danmarks middelalderlige Døbefonte«. Han omtaler her Døbefonten i Andst Kirke. Den hører til en Gruppe, han kalder Arkadefonte, fordi deres Sider er prydet med Arkader.

Fonten er særlig omhyggelig forarbejdet, Pilastrene er afløst af smaa Halvsøjler med rigtige Kapitæler og Baser. I Arkaderne er der anbragt Menneskefigurer, der minder om tilsvarende paa Fonten i Vamdrup. Og — nu kommer det i denne Forbindelse særlig interessante — paa Fontens Fod er der nogle særegne høje, krummede Hjørneknolde. De samme findes ogsaa paa Kirkeportalens Base og flere Steder i Ribe Domkirkes Udsmykning. Ogsaa den førnævnte Ligsten viser Slægtskab med Døbefonten. Desuden er der andre Overensstemmelser mellem Andstportalen

og Domkirken. Dr. Macheprang hævder da, at det er samme Mand, der har udført Portalen, Fonten og Ligstenen, og at han har arbejdet i nøje Tilknytning til Domkirken. Da Dragterne paa Ligstenen efter den Mode, de viser, maa stamme fra ca. Aar 1200, følger heraf, at Kirken maa være fra samme Tid, ca. 1200. Og da Kunstneren vel nok har arbejdet med samtidige Motiver, maa de paagældende Dele af Domkirken ogsaa være fra ca. 1200. Dr. Helms har forøvrigt ogsaa hævdet, i sit sidste Værk om Domkirken, at det kun er en ringe Del af denne Kirke i dens nuværende Skikkelse, der skyldes Biskop Ture, mens det meste skal være opført efter Domkirkens Brand i 1176. Saaledes bestyrker Helms — ret beset — den nye Datering af Andst Kirke.

Det bliver saaledes ikke ved Midten af det 12. Aarhundrede med Borgerkrig og Hjem søgelse af Venderne, at Andst Kirke er bygget, men først noget senere.

Over den førnævnte Ligsten med Ægteparret og Koen er der anstillet forskellige Betragtninger. Pastor Høstmark (Præst i Andst 1759—1793) skriver saaledes om den i Liber Dati'cus: »Herom haves den Tradition: denne Mand og Kone, som af Begyndelsen ey hafde mere end en Ko, skal udi Munketiderne have givet alle deres Midler, som skal have været store, til Andst Kirkes første Opbyggelse«.

I »Danske Tufstenskirker« skriver Dr. Helms, at Stenen er en almindelig Gravsten over et Par Bønderfolk, hvis Bomærke er betegnet ved Koen. Den af Koldingegnen saa fortjente Lokalhistoriker P. Eliasen, skriver imidlertid saaledes: »Helt udelukket er det ikke, at vi her har et Billede af Kirkens Grundlægger Hr. Niels. Stenens Form og dens Randslyngninger saa vel som Personernes Klædedragt viser ty-

deligt, at den stammer fra det 12te Aarhundrede eller er omtrent samtidig med Kirkens Opførelse. Det synes derfor rimeligt at antage, Stenen er rejst over Hr. Niels og hans Hustru; det er ikke sandsynligt, at almindelige Bønderfolk fik et saa kostbart Gravminde, og den Omstændighed, at katolske Præster levede i Cølibat, udelukker ikke, at Hr. Niels har haft en Hustru, da Cølibatet først langt senere blev almindeligt i Danmarks Gejstlighed. Yderligere falder Antagelsen sammen med Sagnet eller Traditionen, der fortæller, at Stenen er rejst over Kirkens Grundlæggere.«

Efter Reformationens Indførelse er Kirken underkastet store Forandringer. Det 16de Aarhundrede viser en stærkt tiltagende Interesse for at gøre den stedse smukkere. Det vækker Beundring at erfare, hvad dette Aarhundrede har at fremvise navnlig af Billedskærers arbejde. Kongen, Adelen og Gejstligheden kappedes om at udsmykke vore Kirker. Andst Kirke taler her et tydeligt Sprog. Den første Præst efter Reformationen, Mads Iversen, lod saaledes opsætte en udskaaren Stol i Koret; denne Stol, der blev til Degnestol, har flere Gange skiftet Plads og Skikkelse; men den sidste, der 1926 blev sendt til Museet paa Koldinghus, bar endnu Mads Iversens Navnetræk. Hans Søn og Eftermand Iver Madsen lod ligeledes flere Ting lave til Kirken, og endnu Aarhundreder efter kunde man adskillige Steder i Kirken finde hans Navnetræk ved Siden af hans »Vaabenmærke« eller Bomærke: en Hanefod med Spore.

Iver Madsen maatte Aar 1560 skrive til Kongen, at han af Vaade i en Ølrus havde slaaet en Karl ihjel(!). Han mistede derfor sit Embede, skønt han frikendtes for Manddrab, og skal senere være bleven Præst i Vorbasse. I hans Sted kaldedes Jens Simonsen til Præst i Andst. Denne, den tredje Præst efter Reformationen,

har ogsaa været ivrig for at udsmykke Kirken. Han og Kantor Christ. Lange i Ribe lod opstille nogle Hylder bag Alteret. Paa den udsmykkede Ramme var udskaaret Aarstallet 1574. Efter Troels Lund var den Slags Hylder i Kirken ret almindelige, opsatte til Kirkens Bøger. P. Palladius skriver i sin Visitatsbog: »Kirkeværgerne skulle købe til Sognepræstens og Sognedegnens Behov Bøger, og de skulle hedde Kirkebøger, som Kirken ejer, og de skulle indskrives i »Stolen« — d.v.s. Fortegnelsen over Kirkens Ejendele. — Præster og Degne ejede paa den Tid næppe selv Bøger. — Fra samme Tid stammer en Læddik eller »Tavle« til Brug ved kirkelige Indsamlinger, ligeledes med Aarstallet 1574. (Nu paa Koldinghus).

Efter Jens Simonsens Død 1577 opstod der en ikke ringe Strid i Menigheden. En midlertidig Præst i Embedet kunde ikke magte Forholdene, hvorfor han 1578 afløstes af Magister Jonas Jensen — Koldingensis — der var en Søn af Formanden Jens Simonsen. Udnævnelsen til Præst i det store Embede (Andst—Gjæsten) er dateret 31. Marts 1578. I hans Tid — 1578—1609 — har Kirken haft en Renaissance som hverken før eller siden. Præsten har selvsagt været godt kendt med Sognets Forhold og med Kirken, inden han fik sin Udnævnelse. Han var nemlig Student fra Ribe, havde været Lærer ved Latinskolen (Dorthea Skolen) i Kolding, senere Kapellan sammesteds, indtil han kaldedes her til. Han havde allerede da med Held forsøgt sig som Digter; latinske Digte var hans Speciale; saaledes havde han skrevet et højstemt Digt til Ære for Christian III.s Enke, Dorothea, der lod Skolebygningen opføre.

Som Præst i Andst—Gjæsten boede han paa den oprindelige Præstegaard i Gamst ved Søen, hvor nu de store Enge breder sig. Der var noget særegent ved

den store Gaard. Den laa ved Vejen mellem Snoghøj og Ribe, omtrent midtvejs; Sognepræsten havde en Forpligtelse til, eller følte sig forpligtet til at logere »Standspersoner«, der kom forbi. Det vides saaledes, at Kong Frederik II med Følge har overnattet hos Præsten; ligeledes Hovmesteren Henrik Below, for ikke at tale om Jonas Jensens samtidige Anders Sørensen Vedel, kongelig Historiograf og boende i Ribe. De to var aabenbart beslægtede Naturer, begge lærde Granskere. Henrik Below, der var Meklenborger, skal have anmodet den lærde Præst om at forfatte en Danmarksbeskrivelse, og det havde til Følge, at han i Aaret 1584 kunde udgive »Danæ Descriptio Nowa« — den første trykte topografiske Danmarksbeskrivelse. Ti Aar senere 1594 udkom anden stærkt forøgede Udgave, trykt i Frankfurt am Main og paa Latin. I denne havde han omtalt Syvaarskrigen 1563—70 paa en saadan Maade, at Svenskerne følte sig saarede over Sammenligningen mellem Danske og Svenske, og gennem deres Gesandt i København klagede de i 1595 over dette til den danske Regering, Formynderregeringen. Klagen gik ud paa, at han i Bogen havde krænket Aftalerne ved Stettinerfreden 1570, som paa det strengeste forbød politiske Smædeskrifter de to Lande imellem. Regeringen blev nødt til at tage sig af Sagen, og Jon. Jensen blev stævnet for det akademiske Konsistorium. Det saa i nogen Tid meget truende ud for ham. Regeringen ønskede ham dømt i »Kongens Naade og Unaade« (vel sagtens af Hensyn til Svenskerne), hvilket kunde betyde Livsstraf. Dommerne nægtede dog at gaa saa vidt »Professores kand icke dømme i hans blod«, hedder det. Jon. Jensen slap med at være suspenderet fra sit Embede et Aar, en Straf, som endog mildnedes en Del, da Svenskerne havde glemt Historien for andre Ting.

Formodentlig har denne Modgang skræmmet Jon. Jensen bort fra Forfatterbanen. I Følge Dommen skulde Bogen konfiskeres og brændes, hvilket dog ikke er blevet fuldført til Bunds, idet der findes et Eksempplar i Universitets-Biblioteket i København og et i Kolding Latinskoles Bogsamling. Bogen blev endog optrykt paany 1629 med Ændringer, men med Bibeholdelse af de kriminelle Tal fra Slaget ved Svarteaafalkenberg: 6000 faldne Svenskere — 3000 danske Krigere¹).

Jon. Jensen har været en nidkær Mand, lærd og levende interesseret med stor Trang til i Tidens Aand at udsmykke sine Kirker. Naar han stod i sin Have ved Præstegaarden, kunde han over Søen se Kirken paa Andst Bakke. Det er muligt, at Anders Vedel har set med, og de to Mænd har drøftet Spørgsmaalet om et Taarn paa Kirken. Vedel var jo som tidligere Hofpræst godt kendt ved Hove og har maaske anbefalet Præsten ved Lejlighed at gaa løs paa selve Majestæten. Lejligheden kom i Januar 1588, da Frederik II med Følge logerede i Præstegaarden i Gamst. Præsten benyttede den, og Resultatet blev, at Kongen resolut og uden Dikkedarer af nogen Art egenhændig skrev følgende Brev til Lensmand Caspar Marchdanner paa Koldinghus. Brevet ligger i Rigsarkivet: Jydskke Tegnelser 1588 January 20.

Brevet gengives her med Kongens Ortografi:

Wor gunst tilforn. Wid at som der ingen torn er paa Andst Kiercke och samme Kiercke er liggendes paa en Allfare Wey, och wi therfore gerne saae, at therpaa kunde bliffue byggt ett thorn, och komme udi Forfaring, att kiercken skulle være ved forraad med penning, tha bede wi dig och wille, att du

1) Georg Bruun: Dronning Dorotheas Skolehus.

lader indfordre hvis penning Kiercken tilstaar och therefore kiøbe och samble wdj forraad, Steen, Kalck och hvis andens diele til forsckrevne thorns bygning kand behøwis, och siden forordner att the for thagis och byggis paa samme thorn, saa ther med thet første muelligt er maa gaa for sig. Thermet etc.

Actum Gamsted 20 January 1588.

Friederich Rex.

Fra Gamst rejste Kongen videre til Haderslevhus og derfra til Slottet i Sønderborg. Her overværede han sin yngste Broder Hans den yngres Bryllup med Prinsesse Anna af Anhalt. Han havde længe følt sig svag og maatte paa Hjemvejen til København lægge sig ind paa Kongsgaarden Antvorskov ved Slagelse. Her naaede Døden ham. Da Lægen en Dag tog Pulsen, udbrød Kongen: »Lad Aaren kun slaa, som den vil; det ved vi, at Guds Naade ikke slaar fejl«. Det berettes, at han gudhengiven og stille døde Skærtorsdag den 4. April i en Alder af knap 54 Aar. Endnu paa Dødslejet lod han holde Gudstjeneste for sig »og med høj Røst sang han før og efter Salmer som de tilstedeværende«.

De fleste husker vel bedst Anders Vedels Ligprædiken over Frederik II i Ribe Domkirke med Udtalelsen om Kongens Drikfældighed. Maaske er ovennævnte Skrivelse en af hans sidste Regeringshandling. Han var Koldingegnen en god Mand, og han residerede ofte paa Koldinghus.

Den Omstændighed, at Caspar Marchdanner, der var Lensmand paa Koldinghus 1585—1617, ogsaa nærede stor Interesse for Egnen og for Andst, der betragtes som hans Moders Hjemsted, har været en god Støtte for Jonas Jensen. Straks efter Udstedelsen af Kongens Brev har man taget fat paa Taarnets Byg-

ning. Inde i Kirken hænger en smuk Egetræstavle, paa hvilken Jon. Jensen i højstemte Vendinger paa Latin priser Caspar Marchdanner for hans Velgerninger mod Andst Kirke, bl. a. fordi han har bygget Taarnet. Man kunde deraf antage, at han for egne Midler har gjort dette. Det stemmer imidlertid ikke med Kongebrevet, der netop henleder Opmærksomheden paa, at Kirken er ved Forraad af Penninge. Spirets ejendommelige Form: Løget eller Kuppelen skyldes sandsynligvis Lensmanden selv; han havde rejst saare meget i Udlandet, set mange Ting og fra disse Rejser medbragt Ideer. — Egnens Bønder har jo sikkert maattet tilføre Materialet til Taarnet; 1592 stod det færdigt. Pastor Høstmark skriver i Liber Daticus: »Paa Andst Kirketaarn staar en stor Steen med Indskrift: 1592 lod Caspar Marchdanner dette Taarn bygge.«

Paa Alteret i Kirken staar to mægtige Lysestager af Messing. Paa Foden af dem staar: »Jonas Jensen 1589«. Det er, som Præsten bestandig har været virksom med Kirkens Fuldstændiggørelse. En Kirkeklokke bliver anskaffet — forøvrigt den samme som endnu hænger under Kuppelen. — Den bærer Indskriften: »Anno 1590 Verbum Domini manit iri æterum lod Hr. Jon. Jensen, Sognepræst, Hans Iversen og Nis Thomasen i Gamst, Kirkeværgere, støbe denne Klokke, Gud til Ære«.

Den ihærdige Præst har dog ikke dermed ladet sig nøje. 1594 udkom hans Bog paany, og derefter indtraf alle de Genvordigheder, der før er omtalt. Ikke underligt, om han i den Tid, Processen stod paa, har følt sig miskendt og forladt. Fra 1595 stammer den store Egetræstavle med Epitafium over Jon. Jensens Fader Jens Simonsen. Trap meddeler, at det er Jon. Jensen, der har skrevet dette Mindedig. Tavlens Beretning i Oversættelse dels af Rektor Bruun, Kol-

og til hellig Gerning og Andagt viet.
 Mens Kong Christian, af dette Navn den fjerde,
 over Daner, Nordmænd Sceptret førte,
 Koldingborgens den ædle høje Styret
 Caspar Marchdan med Udgift stor og Møje
 sig et straalende Minde her lod sætte.
 Din Fortjeneste, Caspar, skal for evigt
 til de saliges Taarne højt dig hæve.

For den til udødelig Ære i fortrinlig Grad værdige
 satte Jonas Kolding det 1602«.

Hr. Jonas var 1591 bleven Magister. 1602 levede
 Lensmanden jo i bedste Velgaaende paa Koldinghus.
 Præsten vidste nok, hvad han gjorde, naar han i saa
 stærke Ord priser den ædelbaarne Caspar March-
 danner. Efter Digtet ser det ud, som om ogsaa Bæn-
 kene og Kirkens Pulpitur skyldes C. M.s Bevaagenhed.
 Bænkene er for mange Aar siden blevet fornyede;
 men enkelte af de gamle er nu paa Koldinghus, og
 de nye har saa vidt gør ligt faaet Udskæringer i Smag
 med de gamle. Pulpituret er der endnu, og dettes
 Balustre har en paafaldende Lighed med de tidligere
 omtalte ved Hylderne bag Alteret med Aarstallet 1574.

Prædikestolen er et Egetræssnitværk i Renaissance-
 stil fra Tiden umiddelbart før 1602, da den første
 Gang blev stafferet med Farver. Mellem selve Stolen
 og dens Himmel er anbragt et Rygpanel. Himmelen
 er mærkelig. Den er delt i 5 Felter med Gesims og
 Topkartoucher, hvoraf to er smykkede med Arneklaser.
 Nærmest Vinduet findes Caspar Marchdanners Vaaben-
 mærke, derefter det danske Rigsmærke med Vildmæn-
 dene, og saa kommer det mærkeligste i tredje Felt,
 der viser et stort aabent Gab af Hvalfisken, af hvilket
 en Mand spyes ud — og ovenover de tre meget
 sigende Bogstaver I I K. — (Jonas Jensen Kolding-
 enser). Himmelen bærer Aarstallet 1602, og Prædike-

Fig. 2. Andst Kirke indvendig.

stolen stammer altsaa ogsaa fra C. M.s og Jonas Jensens Tid.

Paa en diskret og dog til sene Tider talende Maade har Præsten her mindet om den svære Tid, han oplevede, da hans Proces førtes for Konsistoriet. Meget havde han villet, meget var naaet gennem hans Flid og Indsats, han havde ikke sparet sig selv — og saa saa han, at Lønnen blev — som Verdens Løn saa ofte bliver over for dem, der rager op over det almindelige — Utak. Med nogen Bitterhed har han funderet over, at hans ærlige Stræben i uegennyttig Hensigt skulde lønnes paa den Maade, medens andre, der lader alt

Fig. 3. Felt af Himlen over Prædikestolen. Jonas frigøres af Hvalfisken.

gaa sin Gang, som det vil, undgaar Vanskelighederne. Saaledes er jo ofte Kæmpernes Kaar. Anerkendelsen kommer først i Eftermælet. Det har været dyb Alvor for vor Præstemand. Han har følt sig som en Jonas i Hvalens Bug, indtil Befrielsen kom, og da har han ogsaa vidst at paaskønne denne. — Kirkeloftet stammer ogsaa fra hans Tid. Det er paa en smuk Maade indrammet i Kassetter og forsynet med smukt udskaarne Rosetter. Høstmark skriver i Liber Daticus: »Paa Kirkeloftet staar: Ved ærlig og velbyrdig Mand Caspar Marchdanners, Hovedsmand paa Koldinghus, Bevilling lod Jonas Jensen Colding, Sognepræst og Kirkeværge, gøre dette ny Loft 1605«.

Loftet blev fornyet i Aarene 1873—76, dog i samme gamle Stil og med de oprindelige Rosetter.

Det er det sidste, der bærer Jonas Jensens Navn i Kirken. Han levede faa Aar endnu; men 1609 lukkede han sine Øjne. Efter Datidens Skik er han vel begravet inde i Kirken, men hvor, vides ikke. Rektor G. Bruun, Kolding, skriver i sin Bog, Dortheaskolen, at han blev begravet i Kirken. Da Kirkegulvet ved Restaureringen 1926 var brudt op, fandt man ved Overgangen mellem Skib og Kor en muret Grav, dækket med Egeplanker. Om det er hans Grav, faar staa hen. Det burde være det.

Paa Kirkegaarden i Hjørnet mellem Skibet og Kirkens Apsis har i umindelige Tider ligget en mægtig Natursten, 2 m høj og omtrent 1 m bred forneden, noget tilspidset opad. Den havde en Indskrift, som Tagdryp havde gjort ulæselig for den største Dels Vedkommende. — Mos og Stenlav fyldte de tiloversblevne Bogstaver. I 1922 tog et Par interesserede unge Mænd sig for at rense Stenen og om muligt tyde Indskriften. Det lykkedes, og stor blev Overraskelsen, da et tydeligt Koldingensis tværs over Stenens øverste

Del kom til Syne. Paa Foden tydes med lidt Besvær:
» . . . hannem en glædelig Opstandelse. — Anno 1609 α .

Menighedsraadet lod derefter Stenen rejse og opsætte
paa muret Underlag omtrent paa samme Sted, som
den laa. Den staar der som et synligt Minde om
Kirkens forlængst afdøde nidkære og evnerige Præst.

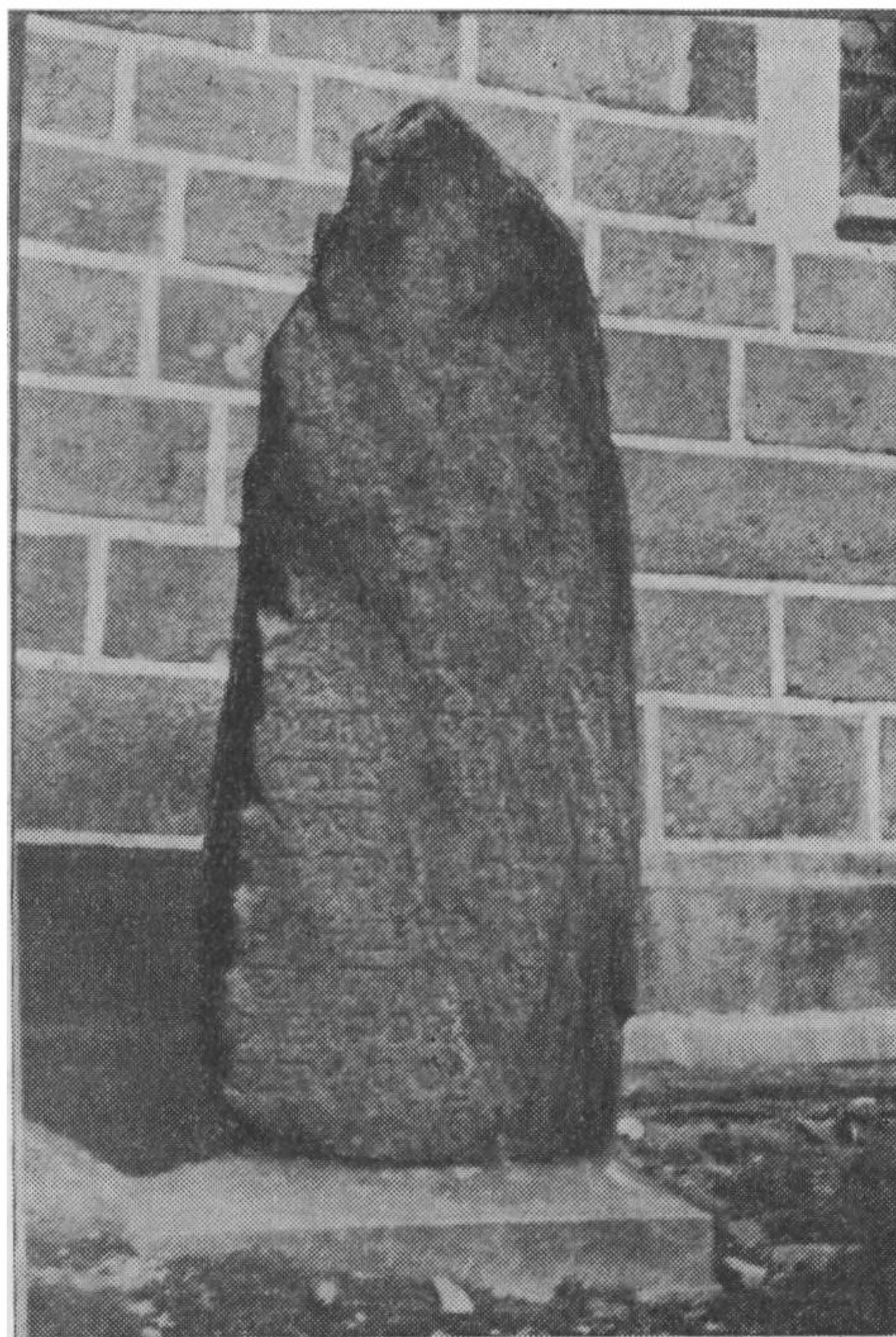

Fig. 4. Jonas Jensen Koldingensis' Gravsten.